

Akşemseddin Vakfı Yayınları No:1

I.
AKŞEMSEDDİN
SEMPOZYUMU

GÖYNÜK-BOLU

25-27 MAYIS 1988
TEBLİĞLER

**Kapak: Mehmet Salih *Tashihler: Muhiddin Nalbantoğlu,
Filiz Enecür* Fotoğraflar: Bekir Baki Aksu *Montaj: Oğuz
Aksu (SCALA) *Basım yılı 1989 *Dizgi:Türk Dñnyası
Araştırmaları Vakfı*Baskı:Özyılmaz Matbaası**

Teşekkür:

Bu eserin hazırlanmasında ve yayınında bizden yardımlarını e-sirgemeyen

Göynüklüler Dayanışma ve Kalkınma Derneği
mensuplarına şükranlarımızı arzederiz.

Dizgi: Sema Şenlik, Zühre Eşkin, Selma Taşan.

AKŞEMSEDDİN-ZÂDE HAMDULLAH ÇELEBİ VE PEND-NÂME'Sİ.

Prof.Dr.Âmil ÇELEBİOĞLU¹

Şiirlerinde, mahlas olarak Hamdî ismini kullanan, XV. asrın ikinci yarısı klâsik Türk edebiyatı şairlerinden Muhammed (Mehmed) Hamdullah Çelebi², nesli, Şihabeddîn-i Suhreverdî ve Hazret-i Ebu-bekir'e kadar uzanan meşhur Akşemseddin Mehmed bin Hamza (792-863/1390-1459)nın, yedi oğlundan en küçüğüdür. Hamdî'nin büyükten küçüğe doğru diğer kardeşleri: Muhammed Sadullah, Muhammed Fazlullah, Muhammed Nûrullah, Muhammed Emrullah, Muhammed Nasrullah ve Muhammed Nûrülhüdâ'dır³.

Bunlardan Sadullah (Sadî) Çelebi (öl.897/1491-1492), Akşemseddin'in en büyük oğludur. Babasının, "*Sadullah zamanının İmamı -ıA'zam'ıdır*" dediği Sadî Çelebi, daha çok zahir ilimlerine meyletmiş, Akşemseddin'in teşvikine rağmen tasavvufa rağbet etmediği rivayet edilmiştir. Oğlu, Abdülkadir Çelebi (868-945/1463-1538) dahi ilim ve fazilet sahibi idi⁴. Aynı zamanda hattat olan Sadullah Çelebi'nin tefsirle ilgili bir çok yazıları ve *Şerh-i Mevâkıf*'a haşiyesi olduğu, Emir Hüseyin Enîsî'nin *Akşemseddin Menakıbı*'nda⁵ haber verilmekte ise de bildiğimiz kadariyle bilhassa günümüzde bu eserlerinden bahseden veya bunları değerlendiren olmamıştır. Biz, 1975 yılının Ağustos ayında, Kütüphanesinde tetkiklerde bulunmak üzere Kasta-

1 Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

2 Hamdullah Çelebi için ayrıca Hamdullahı Hamdî denilmesi doğru olmamaktadır. Nitekim Sadullah yerine Sadî, Emrullah yerine Emrî veya Şemseddin yerine Şemsi denilmiş yahut mahlas olarak tercih edilmiştir.

3 Ali İhsan Yurd. "Fatih Sultan Mehmed Han'ın Hocası Şeyh Akşemseddin Hayatı ve Eserleri", İstanbul, 1972, s.XCI,116.

4 "A.g.e." s.116 vd.

5 Kastamonu, İl Halk Ktp. (genel) nr.3038.

monu' ya gittiğimizde, Sadi Çelebi'nin, Hâliidiye Dergâhından devredilmiş *Kitâbı Lü'lüyât* isimli takriben 250 yapraklık Arapça bir eserine tesadüf etmiştik. Maaalesef o zaman incelemeyi ihmal ettiğimiz; telif veya tercüme olup olmadığını hatırlamadığımız Sadi Çelebi'nin, dîni, tasavvufî, tıbbîvs.muhtelifkonularda135babdanmeydana gelen bu eseri, 877/1472 tarihinde tamamlanmış; müellifin kendi el yazısı ile olup devrinin hat karakterine uygun bir nestâlik ile memleketi Göynük'te yazılmıştır⁶.

Böylece bilindiği kadariyle Akşemseddin'in kendisinden başka en büyük oğlu Sadullah Çelebi ile en küçük oğlu Hamdullah Çelebi eser sahibidir. Daha doğrusu baba ve iki oğlunun eserleri veya eserlerinin adları günümüze kadar gelebilmiştir. Sadi Çelebi, babasının şer'î ve dîni ilimleryönünü, Hamdi Çelebi ise daha çok şiir ve tasavvuf zevkini tevarüs etmiş görülmektedir.

Asrının velûd ve iyi bir şairi diyebileceğimiz Hamdi hakkında en fazla ve en itimada değer bilgiyi, Enîsi'nin *Menâkıb-ı Akşemseddin* adlı eserinde bulabilmekteyiz. Humdullah Çelebi, 853/1449 yılında Göynük'te doğmuştur. "*Rivayet olunur ki Hamdi Çelebi, anası karnunda (iken) Akşemseddin, mübarek elini üzerine koyup*" "*Benim kâmil oğlum, fazıl oğlum, şair oğlum*" diye okşardı.

Akşemseddin'in evinin üst yanında bir pınar vardır. Parmak mikdarı sudur. Adına Şeyh Hızır Pınarı derler. Akşemseddin ol arada buluşup Hızır'la musahabet ederler imiş. Sonra terhim olunup Şeyh Hızır Pınarı demişler. Birgün Hamdi'nin anası, ol pınara varmış ki su içe, nâgâhbirpîr-inûrânîgelmiş: "*Ey Hatun! Bana şu pınardan su ver*" demiş. Hatun nâmahrem diye ibâ eylemiş. Pîr demiş ki kaçma benden. Ben, biznillah karnındaki oğlana dua ve himmet eylemeye geldim." dedikte hatun dahi su vermiş. Şeyh tebessüm eyledi. "*Olpîr, karındaşım Hızır'dır. Benim kâmil ve şair ve mürşid oğlum, Hamdi'yi dua ve ziyaret eylemeye gelmiş*" dedi. Hatun hamd ü şükr eyledi⁷.

Hamdi, on yaşlarındayken babası ölür. Herhalde Akşemseddin, en çok onu seviyor olmalı ki "*Bu tufil ve sağır oğlum Muhammed Hamdi, yetim, zelil kalır; yoksa bu mihneti çok dünyadan göçerdim*" derdi. Birgün mezbur Hamdi'nin anası şeyhe: "*Göçerdim dersin, yine*

6 Kastamonu, İl Halk Ktp. (genel) nr.3038.

7 Ali İhsan Yurd, "a.g.e.", s.137-138.

göçmezsini!" dedi. Hemen şeyh: "Göçelim" deyip Kasaba-i Göynük'te bina eylediği mescide girip ehıbbasın ve evlâdın cem'eyledi. Vasiyeteyledi. Vasiyetnamelerini yazdı. Helallaştı, veda eyledi. Sûre-i Yâsîn (e) başladı. Sünnet üzere yatıp teslim-i pâk-can eyledi rahmetullâhi aleyh."⁸

Hamdî bu hususa, Yusuf ve Zeliha mesnevisinin "sebeb-i te'lif" inde kısmen işaret etmektedir:

Kâmil oldur ki mevte kadir olur
Ancılayın kimesne nâdir olur

Diri sanursın anı ölmüşdür
Cânına cismi merkad olmuşdur

A'nî nûr-ı beyaz-ı maşrık-ı dîn
Ku tb-ı irşad Şeyh Şemseddîn

Tıfl-ı ferzend idüm ana bu fakir
Olmış idi zaif Hazret-i Pîr

Bana eylerdi şefkat ile nazar
Dir idi bu oğlum olmasa ger

Gider idüm bu dâr-ı mihnetden
Derd ü gamdan belâ-yı gurbetden⁹

Herhalde Hamdî, kendisini diğer kardeşlerinden daha çok seven himaye eden babasının ölümünden sonra ağabeylerinden, bilhassa yaşı itibarıyla muhtaç olduğu sevgi, ilgi ve yardımı görmemiş olması ki bir bakıma kendisini de kardeşlerinin cevri ü cefasına uğrayan ve onların en küçüğü olan Yusuf Aleyhisselama benzeterek yakınır:

Çünkü itdi vefât Hazret-i Pîr
İtdiler ne didiye bîtaks?

Gitdi ol gamda ben mukîm oldum
Cevrden süfte-dil yetîm oldum

Yüüf irmiş belâsı gâyetine
İrmedün ben cefâ nihâyetine

⁸ A.g.e., s.45-47.

⁹ Hamdî, "Yusuf ve Zeliha", Süleymaniye Ktp. Ayasofya bl.nr.K.3902,yk,12b.

**Anun ihvânı itdi zulm ü hased
Bunların nesli kendülerden eşed**

.....
**Âh kim bu yetimî Yûsuf-vâr
Kı l isardur cefâ-yı ihveli zâr**

.....
**Yû su f 'un kıssasın behâne getir
Kalbünün gussasın beyâna getir**

Hamdî, babasının sağlığında olduğu gibi ölümünü müteakıp de tahsiline devam etmiştir. Zahirî ilimleri tamamladıktan sonra "Bir gece düşünde babası Akşemseddin'i gördü: Yâ Hamdî, şimdiden sonra âhiretyerağın (hazırlığını) eyle. Mürsidi's-sâlikîn Şeyh İbrâhim (Tennûrî) e teslim ve irâdet getir" (dedi). Hamdî uyandı, yüreği yandı. Kayseriye'de Şeyh İbrâhim yanına gitmek tedârükünde oldu. Bunlar bu niyet üzere iken Şeyh İbrâhim Bursa'ya geldi. Hamdî'ye eyitdi:

"Seni bana gönderen, beni sana dahi gönderdi" dedi. "Sen benden evvel Kayseriye'ye var. Sonra ben dahi varayım" dedi. Pes didüğü gibi Şeyh vardı. Hamdî mürid olup sıdk u safâ ile murada irdi ve hilâfet aldı" ¹¹. Aynı zamanda şairliği de olan, şiiirlerinde "Âşık" mahlasını kullanan İbrâhim Tennûrî (öl.887/1482),den ¹² tasavvuf ve tarikat ilmini ve âdâbını tamamlayan Hamdullah Çelebi, böylece ondan halifelik de almış bulunmaktadır.

Gençliğinde Bursa'da, Çelebi Mehmed Medresesi'ne müderris olan Muhammed Hamdî, devrinin meşhur âlimlerinden Mevlânâ Hayâlî ile sohbetlerde bulunmuşsa da ¹³ Tennûrî'ye intisabı ile muhtemelen babasının yolunu tercihen resmî bir görev almak istemeyerek, müderrisliği terk ile Göynük'e yerleşmiştir. Hamdî'nin Göynük'te yerleşmesinde, bir bakıma inzivaya çekilmesinde saray ve çevresinden ilgi görmediği, Yusuf ve Zeliha'sını takdim ettiği Sultan II. Bayezid tarafından takdir edilmediği hatta bu sebeple mesnevîsindeki padişah medhiye ve ithafiyesini çıkardığı rivayetlerinin yeri ¹⁴ ve:

10 "A.g.e.", Süleymaniye Ktp. Ayasofya bl.nr.K.3902, yk.11 ^{b₁₂b[^]}

11 Enîsi, "Menâkıb-ı Akşemseddin", Hz. Ali İhsan Yurd, "a.g.e.", s.138-139.

12 İ. Tennûrî ve tasavvufî mahiyetteki fıkhi bir mesnevîsi için bkz. Ali Rıza Karabu lut-Ramazan Yıldız, "Gülzâr-ı Manevî ve İbrahim Tennûrî", Ankara, 1978.

13 Ali İhsan Yurd, "a.g.e.", s.138.

14 "Tezkire-i Latîf", İstanbul, 1314, s.138. Kınalızade Hasan Çelebi, "Tezkire-tü's-Süera", Ankara, 1978.c.I, s.310.

Şimdiki demde gitdi hayra nişan
 Şer bulunur cihân içinde heman
 SûretâYûsufolaninsânın
 Sîretihûy-ıgurgabenzeranun
 Âh elinden zamâne âdeminün
 Ki göğe irdi burnı en kiminün
 Kamunun işi kibr ü kîn ü hased.

Kaleb-i âdemi vü kalbi esed¹⁵ benzeri şikayetlerinin rolü olduğunu düşünmek mümkün ise de zamandan, devirden şikayet, aynı zamanda edebî bir tür ve an'ane olmakla bu hususu Hamdî'nin şahsiyetine, sadece baba ocağını tercihine, memleket sevgisine bağlamak dahi ihtimal dahilindedir. Nitekim Sehî Bey onun için "*Fakr u fâka ile fahr ider derviş kişi idi*" demektedir¹⁶.

"YusufveZeliha'yı kendüsiyazupsatardı. Halkdahimezbûrun hatırla olmağın rağbet idüp ziyade bahâya alurlardı"¹⁷ ifadesinden anlaşılacağı üzere Hamdullah Çelebi'nin geçimini, eserlerini bilhassa YusufveZelihâ sını yazıp satarak sağladığı söylenebilir.

Hamdî'nin, çağdaşı Mevlâna Abdurrahman Câmî (öl.898/1492) ile mektuplaştığı¹⁸ hatta Bursa'da ve Göynük'te onunla görüştüğü, sohbet ettiği, birbirlerini son derece sevdikleri, bu arada Câmî'nin kendini gizliyerek İstanbul'a gittiği de rivayet edilmiştir¹⁹.

Hamdî'nin Mehmed ve Zeynüddin adlarında iki oğlu olduğu bilinmektedir. Zeynüddin Çelebi (doğ.896/1490), dedesi ile babasının

15 Âmil Çelebioğlu, "Kıyâfe(t) İlmi ve Akşemseddinzade Hamdî ile Erzurumlu İbrahim Hakkî'nin Kıyâfetnameleri", Erzurum A.Ü.Edebiyat Fak. Araştırma Dergisi, Ankara, 1979,S.11,Fask. 2.S,333.

16 Sehî Bey, "Heşi Bilişi", Haz.Günay Kut, Harvard Üniversitesi baskısı, 1978,s.164.

17 Kınalızade Hasan Çelebi, "Tezkiretü's-Şüera", Ankara,1978,c.I,s.311.

18 Âşık Çelebi, "Meşâirü's-Şüera", Topkapı Sarayı Müzesi Ktp.Hazine bl.nr.1269, yk.98b.

19 Ali İhsan Yurd, "a.g.e.", s.135-136.

yolunda idi. Hod furuş (kendini satan) değildi. Gizli genç (hazine) idi. Anun için zât-ı agniyâyı (Zengin kişileri) ve beyleri ve zamane kâdılarını sevmez idi. Fukara ile ünsiyet eder (di)²⁰.

Vefatına kadar Göynük'te yaşayan Hamdullah Çelebi'nin mezarı, Göynük'te, babası Akşemseddin'in kabri yanındadır. Ölüm tarihi hakkında çeşitli rivayetler varsa da daha çok 909/1503 veya 914/1508 yılları zikredilmiştir. Emir Hüseyin Enîsi'nin Akşemseddin Menakıbı'nda geçen 909/1503 tarihini daha doğru olarak kabul edebiliriz²¹.

XV.yüzyılın ikinci yarısında yaşamış olan Hamdullah Çelebi, bilhasna hamse (beş mesnevî) şairi olarak meşhurdur. Mevcud olan eserleri daha çok manzumdur. Enîsi'ye göre *Hamdî Çelebi, tefâsire mütcellik iki cild kitab cem'eyledi. Mecâlisü't-Tefâsir* dimekle mersûm, içinde çok tahrir ve tedkik ve tahkikleri vardır. Ve Ahmediye adlı bir kitap nazm eylemişlerdür. Ve Kısâ-i Yûsuf Aleyhisselâmi nazm eylemişlerdür. Ve manzûm Kısâ-i Mecnûn ve Leylâ'sı vardır. Ve ilm-i tasavvufda bir risâle cem'eyleşlerdür. Gözler görmedük, kulaklar işitmedük acâibi kütüb-i kadimde bulup nakl ü derc eylemişlerdür. Ve ilm-i fıkıhda bir kitab cem' eylemişdür. Anda mesâil-i mühimmeyi ketb eylemişdür. Ve manzum Mûnisü'l-Uşşâk adlı kitabı vardır. Ve Kiyâfetname manzumesi vardır; meşhurdur Ve kasâidi ve eş'ârî ve gazeliyâtı hurûf üzere müdevvendür"²².

Yukarıda zikredilen iki cilt *Mecâlisü't-Tefâsir* ile adı belirtilmemiş olan tasavvufî ve fikhî iki esere dair bugün için herhangi bir bilgi mevcut değildir. İki cilt satır-arası bir Kur'an tercümesinin²³ başında: "*İşbu Mushafı Şerif, merhum Şeyh Akşemseddin Hazretlerinin oğulları olup Yûsuf ve Zeliha müellifi olan merhum Hamdî Çelebi'nin kendü hattı olup ve her satırın altında vâki olan ma'nâ-yı şerif dahi şeyh-i mezkûrun istihrac ve istinbat eylediği ma'nâdur ki aynı ile tahrir olunmuşdur*" kaydı bulunmaktadır²⁴. Bu durumda, Enîsi'nin *Mecâli-*

20 "A.g.e.", s.141.

21 M.Fuad Köpçülü, "Hamdî Maddesi", "İslâm Ansiklopedisi", İstanbul, 1963, c.v/1, s.183.

22 Ali İhsan Yurd, "Fatih'in Hocası Akşemseddin Hayatı ve Eserleri", İstanbul, 1972, Emir Hüseyin Enîsi, "Menakıb-ı Akşemseddin" bl., s.139-140.

23 Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, K.428, 429. Fehmi Edhem Karatay, "Topkapı Sar. Müz. Ktp. Arapça Yazmalar kataloğu", İstanbul, 1962, c.I, s.238.

24 Muhammed bin Hamza, "Kur'an Tercümesi", Haz. Dr. Ahmed Topaloğlu, İstanbul, 1976, c.I, s.17.

sü't-Tetasir adıyla iki cilt olarak zikrettiği eser, ya bu satır-arası Kur'an-ı Kerim tercümesidir; veya aynı zamanda kendi el yazısıyla da olduğu kaydedilen Hamdi'nin bu tercümesi, adı geçen tefsirinden başka bir eserdir.

Bizim ele aldığımız Pend-nâme'sinden de günümüze kadar bahsedilmemiştir. Dolayısıyla Hamdullah Çelebi'nin bilinen eserlerinin dışında daha başka eserleriyle de karşılaşmak ihtimal dahilindedir. Bu itibarla Evliya Çelebi'nin onun 170 parça eseri olduğunu söylemesi mübalağalı görülsün bile netice olarak bu ifade, Hamdi'nin eserlerinin çokluğuna delâlet eder²⁵.

Muhammed Hamdullah Çelebi'nin görebildiğimiz eserleri şunlardır:

1-Ahmediye²⁶

Asıl adı Risâletü'l-Ahmediyye fi vilâdeti Muhammediyye olan mevlid nev'inden bu manzume, bin üçyüz beyit civarında olup 900/1494-1495 tarihinde tamamlanmıştır. Eserin adı Muhammediyye şeklinde de zikrolunmaktadır²⁷. Süleyman Çelebi (öl.825/1422)'nin Mevlid (telifi:812/1409-1410)'i (vesî letü'n-Necât)'nin, bilhassa Akşemseddin gibi Hacı Bayram-ı Veli (öl.833/1429)'nin meşhur müridlerinden Yazıcıoğlu Mehmed (öl.855/1451)'in Muhammediyye (telifi:853/1449)'sinin²⁸ tesiri görülen, "tevhid, na't" vs. manzumeleriyle klâsik tertibe uygun olan bu mesnevî, "fâilâtün fâilâtün fâilün" vezniyle yazılmıştır. Tasavvufî olmaktan daha çok dîni ve didaktik mahiyetteki bu eseri: Vilâdet (Hazret-i Peygamberin doğumu), Hz. Peygamberin doğumu esnasında husule gelen garip âlâmetler, risâlet, mucizat ve Mî'rac, hicret ve vefatü'n-nebî bölümleri olmak üzere altı kısma ayırabiliriz.

25 M.Fuad Köprülü, "Hamdi" Maddesi, "İslâm Ansiklopedisi", İst.,1963, c.V/I, s.184.

26 Üsküdar Selimağa Ktp.Kemankeş bl.nr.181.İst.Üniversite Ktp. TY.1980. Emel Alemdar, "Ahmediye Mesnevisinin Edebî Tahlili", İstanbul, 1951, Türkiyat Enstitüsü, Mezuniyet Tezi, nr.357.

27 M.Fuad Köprülü, "a.g.m.", s.185.

28 Bu eser ve müellifi için bkz. Yazıcıoğlu Mehmed, "Muhammediyye", Haz. Âmil Çelebioğlu, İstanbul,1974,IV c.

2-Mevlid²⁹

Şairimizin bu beş yüz beyte yakın ve telif tarihini bilmediğimiz **Melidü'n-Nebî** nesnevîsi, **Melidü'l-Rûhânî** isimleriyle de zikredilmiştir³⁰. Hamdî'nin cismânî ve Rûhânî (surîve mânevî) ikiyârı **Mevlid**'inin olabileceği gibi bu isimle aynı zamanda **Ahmediyye**'nin de kâsedilmiş olması ihtimal dahilindedir. "*Mef'ûlâfâilâtü mefâilüfâilür*" nezniyle yazılmış olan **Melidü'n-Nebî** manzumesi, tertip olarak **Ahmediyye**'ye benzemektedir. Bunu da: Tevhidler ve dua (giriş), yaratılış, vilâdet, mu'cizad, Mî'rac, Vefat ve hâtîme bölümleri olmak üzere altı kısma ayırmak mümkündür.

**Yirde ecel yılı ile deprendi zelzele
Gökde ferîşte beynine irişdi velvele**

**Havrâ-yı cennet içine düşdi firâk u yas
Dîbâ yirine egnine geydi kamu pelâs**

.....
**Zerd itdi rûy-i hâveri dû d-ı firâk-ı şâh
Yırtup yüzini derd ile girdi semâ'a mâh**

**Cümle halâyık ağlayup inlerdi zâr zâr
Kim çâk iderdi s înesini kimi dil-figâr**

.....
**Zârı kılurdu her biri şol resme dirdi âh
Ger lâ le-zâ ra uğrasa dû dı ide siyâh³¹**

beyitlerini ihtiva eden "*vefâr'un-Nebî*" bölümü, bu **Mevlid**'in en şairane kısmıdır denebilir. Süleyman Çelebi'nin **Mevlid**'inde bulunmayan³² fakat sonradan ona da dahil edilen ve bir kısım mevlidlerde mevcut bulunan ve Hazret-i Peygamberin vilâdeti (doğumu) dolayısıyla yazılan "*merhaba*" redifli şiirler arasında Hamdî'nin gazeli de sade ve güzeldir:

**Virdi cihâna şems-i ruhun nûmerhabâ
Kıldı kamuyı hulk ile mesrû merhabâ**

29 Süleymaniye Ktp.Fatih bl.nr.4519.Ayrıca bkz.Dursun Yıldırım, "Akşemseddinzade Hamdullah Hamdî", İstanbul,1968, Mezuniyet Tezi, Türkiyat Ens.nr.854.

30 "Mevlidü'n-Nebî", Süleymaniye Ktp.Fatih bl.nr.4510,yk.21b-22a.

31 "Mevlidü'n-Nebî", Süleymaniye Ktp. Fatih bl. nr.4510,yk.21b-22a.

32 Süleyman Çelebi, "Mevlid", Haz.Dr.Necla Pekolcay, İstanbul,1980.

Hurrem felekde cümle melek zikri sen Habb
Sıgmaz cihâna şevkun ile hû merhabâ

Cünd-i nübüvvet ile çeküp dînsancağın
Oldun cihanda cümleye mansû merhabâ

Gülşen cemâlün eyledi bûtân-ı âlemi
İy berk-i verd-i ruhları menşûmerhabâ

İy Şâfi' u Muşaffa' u v'iy melce-i usât
Bizi tapundan eyleme mehcûmerhabâ³³

3-YûsufuZeliha³⁴

Hamdî'nin asıl edebî şöhretini sağlayan en meşhur eseri,

YûsufveZüleyhamesnevisidir.

Sekiz yüz ile toksan yidide tamam
Tamâm itdi bu nazmı Hamdîhakîr.
Kodı ehl-i derde bunı yâdigâr
Ümzi olandan duâ-yı münîr³⁵

33 Hamdî, Mevlidü'n-Nebî, Süleymaniye Ktp. Fatih bl.nr.4510,yk. 7b.

34 Hamdî'nin bu mesnevisinin tezhipli veya tezhipsiz bizde veya dünya kitap-
lıklarında pek çok yazma nüshaları bulunmaktadır. Bizzat gördüğümüz veya tesbit
ettiğimiz bazı nüshaları müteakıp kütüphanelerde mevcuttur: Afyon, İl Halk Ktp.
Gedik Ahmed Paşa bl.nr.18038,18296. Ankara, Milli Ktp.A.4216.TBMM LD 233.
Etnoğrafya Müzesi, 14952(tezhipli), 15314 (tezhipli), 17831. Bursa, İl Halk Ktp. Ge-
nel, 727,2449, Örhan, 992. Cambridge, Or.58,179,534,763,Add.259.Erzurum,
A.Ü.Ktp.A.Sırrı bl.41,502.İstanbul, Arkeoloji Müzesi Ktp.nr.1474,1475. Millet Ktp.
Manzum eserler bl.nr.1167, 1169,1170. Süleymaniye Ktp. Ayasofya bl.
nr.3901,3902,a. ktp. Esad Efendi bl.nr.2954,2955,a.ktp.Fatih
bl.nr.4152,4153,4213,a.ktp. Hacı Mahmud Ef.bl.nr.3743,a.ktp.H.Hüsni Paşa,nr.-
1007. Topkapı Sarayı Müzesi Ktp.Revan bl.nr.832.Kastamonu İl Halk Ktp.
(genel),nr.130,1020,1963. Konya, Koyunoğlu Müzesi Ktp. nr.13534. Kütahya, İl
Halk Ktp. Vahid Paşa bl. nr.815,1292,Londra, British Museum, Or.1171 (bu nüsha-
da Hamdî'nin başka şiirleri de bulunmaktadır), Or,2172.Manisa, İl Halk
Ktp.Muradiye bl.nr.1399, 5149,5150,5151. Marburg, Hs,Or.Oct.837. Vatikan Turco
100.....

35 Hamdî, "YûsufveZeliha", Süleymaniye Ktp. Ayasofya bl.K.3901,yk.192b.

hâtimesindeki tarih kıt'asında da görüldüğü üzere altı bin küsur beyit civarındaki ve "feilâtün mefâilün feilün" vezniyle yazılmış olan bu manzume, 897/1491 tarihinde tamamlanmıştır. Daha çok, Nureddin Abdürrahman Câmî'nin aynı adlı (telifi:888/1483) mesnevîsinden ilham alınmıştır. Hamdî'nin bu eserini, Sultan II. Bayezid'e ithaf ettiğini, fakat padişah tarafından beklediği alâkayı görmediğine, dolayısıyla ithafiye ve medhiyesini çıkardığı rivayetine, kendi çileli durumunu Yusuf Peygambere benzettiğine daha önce işaret etmiştik. Zamanına kadar bu vadiye yazılmış olan Türkçe Yusuf ve Zeliha'ların en güzeli ve şairimizin eserleri arasında herhalde en başarılısı ve en meşhuru bu mesnevîdir³⁶.

Eserin mevzuu kısaca şu şekildedir:

Oniki kardeşin en küçüğü olan Yusuf Aleyhisselâm, bir gece rüyasında, ay ve güneşle beraber on bir yıldızın kendisine secde ettiğini görür. Bu rüyasını, babası Yakub Aleyhisselâm, anne, baba ve kardeşleriyle ilgili olarak yorumlar. Yusuf'u kıskanan kardeşleri, onu bir kuyuya atarak babalarına "Yusuf'u kurt yedi" derler. Yusuf'u, diğer çocuklarından daha fazla seven Yakub Aleyhisselâm onun hasreti ve üzüntüsüyle o kadar hüzünlenir ve ağlar ki bir müddet sonra gözleri görmez olur.

Mâlik adında bir tacir, kervanla Mısır'a giderken kuyudan kurtardığı Yusuf'u Mısır'da satışa çıkarır. Zeliha, daha önce rüyasında gördüğü Yusuf'a âşık olmuş hatta o zannıyla Mısır azizi Kitfir ile evlenmiştir. Rüyasında gördüğü Yusuf'la karşılaşınca onu en büyük bahaya satın aldırır. Zeliha'nın aşkı dillere destan olmuştur. Birgün şhrin ileri gelenlerinin hanımlarını sarayına davet eder. Ellerine birer turunç ile bıçak verir. Yusuf'u çağırır. Yusuf'u gören bütün kadınlar, onun güzelliği karşısında kendilerinden geçerek turunç yerine farkına varmadan parmaklarını doğrarlar. Yusuf Zeliha'nın

³⁶ Hamdî, "Yusuf ve Zeliha" mesnevîsinin yazma nüshalarının çokluğunu, merhum Kilisli Muallim Rif'at, Ali Emîrî merhumdan şu şekilde nakletmiştir: "Hamdî, Akşemseddin'in oğludur. Babasının duasına mazhar olmuş bir zattir Bundan dolayı İstanbullular onu severler ve onun "Yusuf ve Züleyha"larını evinde bulduklarının konağına yangın girmeyeceğine inanırlarmış. Bu inaçlardır ki eserin sık sık yazma nüshaları yazılmıştır." Bkz. Sabahaddin Ozan, H. Hamdî ve Taşlıcalı Yahya'nın Yusuf ile Zeliha'larının Tedkiki, İstanbul, 1945, Türkiyat Enstitüsü, Mezuniyet Tezi, nr.205, s.20 (31. dipnot).

aşkına, Allah korkusu ile cevap vermemesi karşısında Zeliha'nın iftirasıyla haksız yere zindana düşer.

Zindanda iki mahkum daha vardır. Gördükleri rüyayı Yusuf Aleyhisselâm doğru olarak tabir eder. Mısır melikinin gördüğü rüyayı da yorumlayan Yusuf zindandan kurtulur. Şah bütün devlet işlerini ona bırakır. Rüyaya göre bolluk yıllarında anbarları doludur. Müteakıp kıtlık yıllarında ise kardeşleri bile onu tanımadan Mısır'dan zâhire almaya gelirler. Bir seferinde bir tertiple kendinden sonraki küçük kardeşi Bünyamin'i hırsızlık ithamıyla yakalattırır. Babasının gittikçe ızdırabı artmıştır. Yusuf babasına gömlegini gönderir. Onu gözlerine sürünce Yakub'un gözleri açılır. Yusuf, daha sonra kendisini tanıtır. Kardeşleri özür ve af dilerler. Böylece rüya tahakkuk etmiş olur. Hepsi Mısır'a gelirler. Daha önce eski gençliğine ve güzelliğine kavuşmuş olan Zeliha da Yusuf ile evlenmiş ve sabrının mükafatını görererek muradına ermiştir.

Kur'ân-ı Kerim'de "ahsene'l-kasas" (kissaların en güzeli)³⁷ denilen ve ondan kaynaklanan, daha çok beşerî aşkı konu alan hikaye şu şekilde nihayetlenmektedir:

Birgün Cebrail Aleyhisselâm cennettedn bir elma getirip bunu Yusuf Peygambere ikram eder. Yusuf Aleyhisselâm da elmayı alıp koklayınca ruhunu Hakk'a teslim eder. Hasta olduğu için ölüm haberi Züleyha'dan gizlenmiştir. Dört gün sonra haberi duyunca Yusuf'un kabri başına koşar, üstüne kapanır, üstünü başını yırtar, ağlayıp inler³⁸.

İrmek için visâl-i cânâna Nazar itmedi başa vü cânâ

³⁷ "Kur'ân-ı Kerim", YûsufSûresi, 3.âyet.

³⁸ Eserin daha geniş hülâsası için bkz. Sırrı Levend, "Hamdî'nin Yusuf u Züleyha'sı", Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten 1968, Ankara, 1969. Ayrıca manzum bazı örnekler için bkz. Yrd. Doç. Dr. Naci Onur, "Yusuf ve Züleyha", Ankara, 1986, aynı yazar, "Hamdî'nin Yusuf ve Züleyha'sında bazı Millî Motifler", Türk Dünyası Araştırmaları İstanbul, Ekim 1985, s.38, s.113-127. Daha geniş bir özet için bkz. E. J. W. Gibb, A History of Ottoman Poetry, London, 1965, c. II, s. 142 vd. Umûmî mahiyette bu mevzu için bkz. Halide Dolu, "Menşecinden beri Yusuf Hikayesi ve Türk Edebiyatındaki Versiyonları," İstanbul, 1953, Türkiyat Enstitüsü, Doktora Tezi nr.402, 2. c.

**Hoş rızâ virdi olmağa cansuz
Râzı olmadı olmağa ansuz**

**Dir işiden kılup o câna duâ
Râdiyallâhu Rabbenâ anhâ**

**Şükr ü minnet Hudâ-yı Sübhân'a
Ki bu nazmı yitürdi pâyâna**

Kültür ve edebiyatımızda, Yusuf ve Züleyha konusu, sadece hikaye olarak ele alınmamış, hikayenin mevzuuyla alakalı olarak Yusuf'un güzelliği, kuyu, kurt, Yakub Aleyhisselâmın çok ağlaması, gözlerine perde inmesi, evi(kulbe-i ahzan:hüzünler kulübesi), Yusuf'un köle olarak satılması, ihtiyar bir kadının turuncu yerine parmaklarını doğramaları, beşikteki bebegün konuşması; zindan, rüya tabiri, Yusuf:sevgili-Züleyha:âşık vs. gibi hususlar, gerek Halk edebiyatında gerek Divâne edebiyatında temsil etilmemiş bir şekilde devamli işlenegelmiştir. Dolayısıyla Hamdî'nin bu eserinin, başarılı ve güzel oluşunun yanında, nüshalarının çokluğunun delâletiyle de çok okunduğunu, işaret ettiğimiz ve benzeri motif ve hususiyetler yönünden de kültür ve edebiyatımızda da ortak bir tesiri olduğunu düşünebiliriz.

4-Leylâ ve Mecnun³⁹:

905/1499-1500 tarihinde tamamlanan, dört bin küsur beyitli bu mesnevî de Molla Câmî (öl.898/1492) tesiriyle⁴⁰ ve Genceli Nizâmî (öl.610/1214)den faydalanarak yazılmıştır⁴¹. Hamdî Çelebi'nin Leylâ ve Mecnun'u, Yusuf ve Zeliha'sı kadar başarılı ve meşhur olmamış belki biraz da Fuzûlî (öl.963/1556) nin bu mevzudaki âbidesinin tesiriyle yazılmıştır.

³⁹ Millet Ktp.Mnz.bl.nr.1164,1165,1564,1565.Süleymaniye Ktp.Ayasofya bl.nr.3901/2. İst.Ünv.Ktp.TY. nr.800. Bibliothèque Nationale, A.F.334. Aynı Ktp. Suppl.391.British Library Or.1163.U.S.A. Oregon, Portland Art Museum, Edwin Binney, 3.Kolleksiyon, 8 minyatür ihtiva eden bu nüshanın tavsifi ve bazı bilgiler için bkz. Gönül Alpay Tekin, Hamdullah Hamdî'nin Yeni bir Leylâ ve Mecnun nüshası, Ali Nihad Tarlan Hatıra Sayısı, Journal of Turkish Studies, Cambridge, 1979,c.III,s.307-342.

⁴⁰ M.Fuad Köprülü, "a.g.madde", s.184.

⁴¹ Dr.Ali Nihad Tarlan, "İslâm Edebiyatında Leylâ ve Mecnun Mesnevisi", İstanbul, 1922, Doktora Tezi, Türkiyat Ens.nr.1, s.107 vd.

riyle dikkat çekmemiştir. Hikaye içinde bir takım küçük hikayeler ihtiva eden bu manzumenin de şairimizin diğer eserlerinde de görüldüğü üzere didaktik ve nasihat yönü mevcuttur. Yusuf ve Züleyha'da olduğu gibi⁴² Leylâ ve Mecnun'da da değişik vezinlerde onbeş gazel bulunmaktadır. "Mefâîlünmefâîlünfeûlün" vezniyle yazılmıştır. Hamdî'nin:

**Cihanda gerçi işka (aşka) kıssa çokdur
Gam-ı Mecnûa benzer gussa yokdur**

dediği bu meşhur hikayesinin çok kısa olarak konusu şöyledir:

Beni amr kabilesinden birinin, adını Kays koyduğu bir oğlu olur. Vakti gelince Kays okula gönderilir. Kays mektep arkadaşı Leylâ'ya âşık olur, halk ona Mecnun lakabını verir. Duruma kızan Leylâ'nın annesi, kızını okuldan alır. Dolayısıyla bir türlü Leylâ'yı göremeyen Kays, kör bir dilenci kılığında kapılarına gelir onu görmeye muvaffak olur. Hile anlaşılır. Aşkının şiddetinden, Laylâ'yı görememenin ızdırabından yerinde duramayan, hayata tahammül edemeyen Mecnun, taşlanır, çöllere düşer. Üst-baş perişan, saç baş karmakarışık bir halde onu bulan babası, oğlunu, bu aşkından vazgeçirmeye uğraşır. Muvaffak olamayınca Leylâ'yı ailesinden isterler. Leylâ'nın babası, bir deliye kız veremeyeceği gerekçesiyle talebi reddeder. Mecnunun ızdırabı daha da artar.

Tavsiye üzerine babası Kays'ı Mekke'ye götürürse de Ka'be'de o, derdinin şifa bulması yerine iyice artması için dua eder. Leylâ da Mecnun'u sevmektedir. Fakat o kendine hâkim olup aşkını gizler. Zaman zaman Mecnun'un aşkname (gazel)lerini cevaplandırır. Bu arada Esed Kabilesinin reisi de Laylâ'ya âşık olur ve onu ailesinden ister. Biraz beklemesini söylerler.

Sahralarda vahşi hayvanlarla arkadaş olan Mecnun'un, beşer olarak dostu sadece Nevfel adlı bir Arap reisi vardır. Onun hazin bahasına acıyan ve ilgi duyan Nevfel, Laylâ'nın kabilesiyle savaşır ve onları mağlup ederse de babasının kızını kendi eliyle öldüreceği tehdidi üzerine bu yoldan da bir netice sağlanamaz. Nevfel'in Leylâ'yı kendisine alacağı va'diyle biraz düzelen Mecnun tekrar sahralara düşer. Leylâ'yı görebilmek için yine dilenci kılığına girer.

42 Dr.Hüseyin Ayan, "H.Hamdî'nin Yusuf u Züleyha Mesnevisindeki Gazeller", Erzurum, 1974. Ed.Fak.Araştırma Der.S.5, s.31-49.

Mecnun'u seven Leylâ, Nevfel'in galibiyeti üzerine ümitlenirse de babasının tutumu karşısında sevinci kısa sürer. Leylâ'nın gittikçe güzelliğinin şöhreti ve taliplerinin sayısı artar. Rızası hilafına İbnüselâm ile evlendirilir. Leylâ, Mecnun'a olan aşkını itiraf ile kendisi ne dokunursa intihar edeceğini söyler. Mecnun birgün bir seyyaha rastlar. Adam ona, Leylâ'nın kendi rızası ile evlendiğini söyleyince Mecnun bayılır, düşer. Seyyah gerçeği söylerse de sevgilisine, onu kınanayan bir mektup yazar. Bir müddet sonra Leylâ'yı görmeye, evine gider. Hizmetkârı, kılıcıyla Mecnun'u öldürmeye teşebbüs edince elleri kurur (felç olur). İncinmemek istiyorsa başkalarını incitmemek şartıyla dua eder, adam kurtulur.

Yaşlanan babasının bütün yalvarmalarına rağmen Mecnun, tekrar evine dönmez. Bir süre sonra da babası vefat eder. Mecnun, Neçd dağlarında vahşi hayvanlarla arkadaşlık ederek yaşamaya devam eder. Annesinin, amcası Selim'in yalvarmalarının dahi bir faydası olmaz, annesi de bu dert ile ölür.

Bir müddet sonra İbnüselâm da ölür. Leylâ Mecnun'a haber gönderir. İki âşık karşılaştıkları zaman birbirlerini görür görmez heyecandan bayılıp yere düşerler. Leylâ'nın bir gazeline gazelle cevap veren Mecnun, bu vesile ile cününü artmakla tekrar dağlara kaçır. Bu ızdırap ve hasretle Leylâ ölür. Günlerce Leylâ'nın mezarı başında gözyaşları dökken Mecnun, yapayalnız, en sadık arkadaşları birkaç hayvanın yanında son nefesini verir. Bir yıl kadar sonra kemiklerini toplayan halk, onu Leylâ'nın mezarının yanında bir mezara gömer⁴³ ...

Dertsiz yani âşık olmayan insanın eşeğe benzetilmesi hikayesini ve hakiki aşkın İlahî aşk olduğu görüşünü Hamdî, bu eserinde şöylece dile getirmiştir:

İşit ol har yitürmiş Türk erini
Meğer bir vâiza sormış harını

Dimiş vâız da hâzır halka ol dem
Aceb var mı içinizde bir âdem

43 Hamdî, Leylâ ve Mecnun, Haz. Gönül Alpay (Tekin), İst. 1960, Üniv. Ktp. tez. nr. 2906. Daha mufassal özeti için bkz. E.J.W. Gibb, "A. History of Ottoman Poetry".

Ki derd-i ışka hergiz olmadı tuş
Turup bir kimse dimiş ol benim uř

Dimiş vâz har işde ipi kanı
O har-sûet ire arz ide anı

O can kim derd-i gamdan bî-herdür
Ne var insân ise ma'nîb hardur

Belîşk ile pürdür cümle aşyâ
Hakîlat ışkıdur makbû-i Mevlâ

Uyan gafletten iy gâfil hevâyî
Hevâ mı anladun ışk-ı Hurâ'yi⁴⁴

5-Tuhtetü'l-Uřřâk⁴⁵:

Enîsî'nin, Menâkıb-ı Akşemseddin'de zikrettiği, Mûnisü'l-Uşşâk herhalde bu eser olmalıdır. Hamdî'nin diğerlerine nazaran daha hacimsiz olan ve "*mefâllünmefâllünfeûlün*" vezniyle yazılan bu mesnevîsinin telif tarihi belli değildir. Romantik bir aşkı terennüm eden bu hikâyenin mevzuu, Hamdî'nin diğer manzumelerine nazaran daha orijinal görünmektedir.

Şeyh Evhadüddin zamanında Kayseri'de zengin bir tüccarın güzel ve genç bir oğlu vardı. On yaşına gelen çocuk ticaret için seyahate çıkmak isteyince ve bunda ısrar edince anne ve babasının karşı koymaları bir fayda sağlamaz. Ticarî emtiası ve hizmetkârlarıyla İstanbul'a gelen bu genç bir handa kalır. Gençin güzelliği Tekur (Tekfur, Bizans kırallı)un bir vezirinin kulağına kadar gider. Vezir bir takım tertiplerle genci kızına âşık eder. Kızı dahi gence âşık olmuştur. Müslüman genç, âşkının şiddetinden kendinden geçmiş, adamlarının her türlü nasihat ve ikazlarını dinlemez olmuştur. Evlenmek isteyince vezir, kırallara bile vermeyi reddettiği kızını ona, ancak dînini değiştirmek şartıyla verebileceğini söyler. Teklifi kabul eden

⁴⁴ London, 1965 (reprinted), c.II,s.175-190. Türkçesi için bkz. Vedia Arnas, "Mesnevî tercümleri".... İstanbul, 1938, Türkiyat Ens. Tez. 100, s.42 vd. Yirmiyedi sene sonra Güvâhî (öl.933/1526'dan sonra), aynı hikâyeyi, "Pend-name"sinde (telifi:933/1536), biraz daha mufassal olarak nazmetmiştir. Bkz. Güvâhî, "Pend-name", Haz. Mehmed Hengirmen, Ankara, 1983, s.181-183.

⁴⁵ British Museum Ktp. Or. 7115.

delikanlı kızla evlenir.

Birgün karısıyla Ayasofya'ya giderler. Din değiştirdiği sıra Ayasofya'ya gizlediği Kur'an-ı Kerim'ini karısı görür. Ne olduğunu sorunca genç, Allah Kelâmı olduğunu söyler ve o kadar medh ü senâda bulunur ki karısı tefe'ül etmek ister. Tefe'ül edince:

"İman edenlere, vakti gelmedi mi ki kalbleri Allah'ın zikrine ve inen Kur'an'a saygı ile yumuşasın ve bundan önce kendilerine kitap verilmiş, sonra üzerlerinden uzun zaman geçip de kalbleri katılaşmış ve çoğu fıska dalmış bulunanlar gibi olmasınlar."⁴⁶ âyetiyle karşılırlar. Duruma şahit olan vezir de kızıyla birlikte müslüman olur. Oğlan da tekrar hidayete erer. Gizlice hep beraber Kayseri'ye gelip selâmet ve saadet içinde yaşarlar.

Hamdî Çelebi, bu eserin temsil edildiğine işaretleyerek Kayseri'nin insan rûhuna, İstanbul'un vücuda, kızın uzvî, aldatıcı dünya zevklerine, Vezirin akli-mahcûba (gafil akla) delâlet ettiğini belirtir. Böylece ancak Kur'an ile ilâhî irşadla küfür kaybolur, iman zuhur eder, bununla ruh ve vücud güzelleşir, maddenin esaretinden kurtulmakla huzur ve saadete kavuşulur.⁴⁷

6-Kıyâfet-nâme⁴⁸:

Hamdî Çelebi'nin, telif tarihini bilmediğimiz, yüzelli beyit civarındaki ve "feilâtün mefâilün feilîn" vezniyle yazılmış bu mesnevisi, eserleri arasında Yusuf ve Zeliha gibi en yaygın ve en meşhur olanı, hatta muhtemelen Yusuf ve Zeliha'dan daha fazla nüshası bulunmaktadır. Nitekim daha önce zikrettiğimiz gibi Enîsî de bu hususa işaret etmiştir.

Muhteva olarak beden yapısından karakter hususiyetlerinin tesbit ve tahmini ile alakalı konularda bilenen ilk manzum eser olmak ve bu nevide eser yazanlarda meselâ Erzurumlu İbrâhim Hakkî⁴⁹ ve benzerlerinde tesiri bulunmakla fazla bir edebî yönü olmayan bu kü-

46 "Kur'an-ı Kerim", El-Hadîd Sûresi, 16. âyet.

47 E.J.W.Gibb, a.g.e., s.193-199. Vedia Arnas, "a.g.e.", s.50-63.

48 Bu eserin kırıktıkli ve transkripsiyonlu neşri ve Türk ve İslâm kültüründe kıyâfetnameler için bkz. Amil Çelebioğlu, "Kıyâfe(1) İlmî ve Akşemseddinzade Hamdullah Hamdî ile Erzurumlu İbrâhim Hakkî'nin Kıyâfetnameleri", Erzurum A.Ü.Edeb.Fak.Araştırma Derg.Ank.1979,s.11,F.2, s.305-347.

49 Amil Çelebioğlu, "Erzurumlu İbrâhim Hakkî," Ankara, 1988, s.30.

çük mesnevî, bilhassa kültür tarihimiz açısından ehemmiyetlidir.

Hamdele, salvele ve na't mahiyetindeki beyitlerden sonra "sebeb-i te'lif" diyebileceğimiz kısımda şairimiz, bu manzumesini, Mevlâ'nın emrine uyarak yazdığını ifade eder. İnsanların sırette (iç görünüşte) bir, sûrette farklı yaratıldıklarına, sûretinsîre tenişan olduğuna işareti müteakıp asıl konuya geçilmiştir. Yirmi altı başlık altında renk, yanak, boy, et, hareket, saç, baş, alın, kulak, kaş, göz, yüz, burun, ağız, ses, gülmek, dudak, boyun, omuz, çene, sakal, bilek, el, parmak, sırt, karın, baldır, ayak ve ökçe ile ilgili kıyafet ilmi itibariyle menfî ve müsbet hususiyetler kısaca zikr olunmuştur. "Beyân-ı muâraza" kısmında zıd hususiyetler mevcut olduğu takdirde müsbet olanın tercih edileceğinden, "Beyân-ı tasfiye" bölümünde ise Nefs-i emmâre, nefis-i levvâme ve nefis-i mutmainne'den bahsedilmiştir. Daha önce geçen "Şikâyet" başlıklı kısım ve "Nasihât" başlığı altındaki beyitlerle eser nihayetlenir. Kâtib Çelebi'ye göre bu mesnevî, İmam Şafî'nin henüz karşılaşamadığımız bu türden bir serinden tercümedir.

Sıfat-ı Kamet

Kameti her kimün ki olsa uzun
Olur ol sâfi-kalb ü sâde-derun

Kısa olursa kibr ü kñe olur
Mekr ile hleye hazîre olur

İ'tidâl ile ola çü kamet
Ana rahmet nişânıdır hikmet

Sıfat-ı Kaş

Her ki kaşınun ince olsa ucu
Eksük olmaya fitnesi ve gücü

Kaşı kılı olur ise bisyâr
Herze ola nedîmî gussası yâr

Hûblur ebruvan ki ola açuk
Uğrı olur eğer olursa çatuk

İnce olmak dell-i bihcedür
Kibre uzunluğu alâmetdür

**Kaş olmak kim siyâh u inçe ola
Nâzi ve şîvesi yirince ola⁵⁰**

Bursa'lı Mehmed Tahir Bey, Hamdullah Çelebi'nin, avuç içi çizgilerinden hükümler çıkarmaya dair **ilm-i kefl**e alâkalı manzum bir eserinden bahsediyorsa da⁵¹ bir nüshasıyla karşılaşmadığımız gibi M.Tahir merhumdan başka bu manzumeden bahseden de olmamıştır. **Leylâ ve Mecnun**'da olduğu gibi diğer Hamdî mahlaslı şairlerin eserleriyle karıştırılabileceği gibi bizim şairimizin **Kıyâfet-name** ve **Pend-name**'si dikkate alınırsa onun da bu türden bir eser yazmış olması tabii karşılanabilir.

7-Dîvan⁵²:

Hamdullah Çelebi'nin mürettep bir dîvanı olduğunu Enîsî de haber vermektedir. Bildiğimiz en eski nüshası, Göynük'te, Akşemseddin Camii vâzî Hüseyin bin Seyyid Muhammed tarafından 999/1590 tarihinde istinsah edilen nüshadır. Müellif hattıyla olan müşhadan kopye edilen bu dîvanda, bazıları Farsça olmak üzere ikiyüzden biraz fazla muhtelif şiiirler bulunmaktadır. Meşrebi ve şahsiyeti icabı dîvanında, devlet ricali için yazılmış herhangi bir kasfde bulunmamaktadır. Süleymaniye Ktp.Esad Efendi bölümü 2626 nr. ile kayıtlı bu nüsha yüzsekseniki gazel ihtiva etmektedir. Mecmualardaki şiiirler de tarandığı takdirde şüphesiz dîvanın hacmi artacaktır. Aynı zamanda iyi bir dîvan şairi olan Hamdî, mesnevî şairi olarak meşhur olmakla bu yönüyle pek tanınmamıştır.

**Bu âlemde kimesne gamsız olmaz
Eğer olsa beni Âdem degüldür⁵³**

vezin beyti bir bakıma onun muztarip şahsiyetini de yansıtmaktadır.

50 Âmil Çelebioğlu, "Kıyâfet(t) İlmî".... "a.g.e.",s.323-324. Hamdî'nin "Kıyâfet-name"sinin bir kısım nüshaları için bkz.aynı eser,s.319.

51 Bursalı Mehmed Tahir, "Osmanlı Müellifleri", İstanbul, 1333,cII,s.136.

52 Süleymaniye Ktp.Esad Ef.bl.nr.2626.Millet Ktp.Mnz.bl.120. Ankara. Millî Ktp. Fahri Bilge Koleksiyonu, nr.422. Bu mecmuada Hamdî'nin şiiirlerinin (54b,55b,60a,67a vs) yanında Akşemseddin, İbrahim Tennûrî(Âşık), Abdürrahim, Hakîkî, Emrem Yunus, Avnî, Siyâhî, Cemâlî, Handan, Lutfî, Nesimî, vs.nin deşiiirleri bulunmaktadır. Mecmuanın tavsifi ve Akşemseddin'in şiiirleri için bkz.Kemâl Erarslan, "Akşemseddin'in Dîni-Tasavvufî Şiiirleri", Türk Dil Kurumu, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten 1984, Ankara,1987, s.12-85.

53 "Hamdî Dîvanı", Süleymaniye Ktp.Esad Ef.bl.nr.2626,yk.39b.

Müteakıp beytinde "Göynük" kelimesini o, hem "yanık" hem de memleketi "Göynük" mânâsında tevriyeli olarak kullanmıştır:

Pen itme vâiz od ile Göynük'lü Hamdiye
Korkulma hevli-i âteş ile bu semenderi⁵⁴

8-PEND-NÂME

Mevzuumuz olan ve metnini verdiğimiz Hamdullah Çelebi'nin bu mesnevisinin şimdiye kadar üzerinde durulmuş değildir. Hatta kaynaklarda ve tetkiklerde böyle bir eserin varlığından, Menâkıb-ı Akşemseddin de dahil hiç bahsedilmemiştir⁵⁵

Bu eserin karşılaştığımız nüshaları şunlardır:

1. "Pend-name-i Hamdî", Cebeci Halk Ktp, (eski Millî Ktp.yerine taşınmıştır) mecmua, nr.860,yk.32a-35b.27avd.yine Hamdî'nin "Kıyâfet-name"si vardır.

2. Ankara,Millî Ktp.Mec.A.47,yk.4a-5b.

3. "Pend-name-i Hamdî ", Süleymaniye Ktp.Fatih bl.nr.5427,yk.274b.

4. "Nasihatname-i Akşemseddin", a.g.ktp.Mihrişah bl.nr.443,yk.18b-19b.

5. "Pend-name",a.g.ktp., Raşid Ef.bl.nr.1218,yk.232a-233b.

6. "Pend-name-i Merhum Hamdî", Erzurum A.Ü.Ktp.A.Sırr bl.nr.544-mec.l. Başlığında "Nasihatname-i Akşemseddin" yazılı olan Mihrişah nüshası hariç, diğer nüshalarda bu eser Hamdî'ye ait olarak gösterilmiştir. Kıyâfet-nâme'si ve didaktik yönü dikkate alınırsa bu manzumenin Hamdî'ye ait olması daha uygun görülmektedir.

Karşılaştığımız nüshalarına göre 49 beyit olan bu eser, adından da belli olduğu üzere kültür ve edebiyatımızda başlabışına zengin bir mesnevî örnekleri ve geleneği devam eden nasihat nev'inden bir mesnevîdir. Her işe Besmele ile başlanmasını ve Hakk'a hamdi öğütleyen

⁵⁴ "Hamdî Divanı",a.g.yk.34b.

⁵⁵ Vaktiyle müellifine tarafımızdan haber verilmekle bu eserin Mihrişah nüshası, Akşemseddin'e nisbeti ihtimaliyle yayınlanmıştır. Bkz.Ali İhsan Yurd, "Fatih'in Hocası Akşemseddin Hayatı ve Eserleri", İstanbul,1972,s.23.

ilk beyti müteakıp konuya şu şekilde devam edilir:

Daima temiz olmalı, ceennem azabını düşünmeli; namaza gevşeklik göstermemeli, devamlı namaz ehliyle oturmalı, derecesinin artmasını isteyen gece gündüz Allah'a yalvarmalı, dua etmelidir. İşi-ne isyan edenin rızkı azalır. Nimete şükür et, belâyı sabır kılı, böylece gönül aynası parlar. Şükür ve sabır mevcut nimeti, istenilen nimeti elde tutmaya, ele geçirmeye sebeptir. Kimseye zulm ve cefa etme. Allah, zulmeden, inciten kişiyi sevmez. Dünya şadlığına hiç sevinme, padişahın iltifatına mağrur olup aldanma.

(10.Beyit). Ömrün uzun olsun istersen hadden ziyade lütuf ve ih-sanda bulun. Mum gibi halka dilini uzatma; güneş gibi sırrı faş etme. Kimsenin nimetini kıskanma; kudretin yettiğince haset kapısını kapat. Kimseyi zemmedip kötüleme; kendini ellere medhetme. Geçenden geç, ibni vakt(vaktin, ân'ın çocuğu, arif kişi) ol; hâli gözle, yaşadığın ânın değerini bil; yarının gamını çekme. Kendi aybını bırakıp elin aybını arayıp daha aşağılık kim vardır? Denizler gibi verdiği geri alma; arı gibi kustuğunu yeme. Çok mizah etme, insana hafiflik verir; nâmahreme bakma gaflet verir. İki kadın arasından geçme; asılmış kimseye bakma. Kadınlar ile çok sohbet kılan padişah da olsa kendisini saygısız kılar.

(20.beyit). Lânet, kınama, yalan ve iftirada bulunma; kimsenin kalbini vihan eyleme. Evinde örümcek ağı bırakma; o artıkça rızkın azalır. Ey babasının canı, atanı, ananı adlarıyla çağırmaktan sakın. Ekmek kırıntısını ayak altında bırakma, düşeni yesen zenginliğe sebep olur. Senden büyüğün önüne geçme; küçüklerine de tevazu eyle, kerem kıl. Şalvarını başının altına koyma; destarını dahi otururken sarma. Sakalını asla dişinle kesme, hem de dişini tırnağınla oynama. Ayak üzere elbiseni giymekten sakın; üstünde elbiseni dikmekten hazer et. Sarımsak ve soğan kabuğunu ayak altında bırakma; onları yakma. Yenine, etegine yüzünü silen iki yakası bir araya gelmez.

(30.beyit). Soğuk, katı(bayat) ekmek,et ve taze helva hafızayı, zihni keskinleştirir. Bir azize unutmaktan sordular, isyandan kaçmak gerekir dedi. Misvak, başkası ile ortak kullanılmamalıdır. Zira ona süvak (ekinlere arız olan sârilik hastalığı) lafzı işaretir (aynı kelime, Arapça "şivak" okumakla misvak mânâsına gelir ki böylece bu kelime tevriyeli olarak kullanılmıştır). Tarağı ortak kullanmayı câyiz

görme, yabancıнын tarağına el vurma. Asla lambayı püf diyip söndürme; mum dumanından dimağ zarar görür. Gece emek çekip ev süpürme; cünüp olarak yemek yemek gam verir. Gece aynaya bakmak hatadır; yalnız bir evde yatmaktan sakın. Çok çıplak yatmak fakirliğe sebeptir. Ay ve güneş tutulursa nazar kılma; hem o nazar gözlerle zazarın ta kendisidir. Akıllıysan yalnız sefer eyleme, yalnız gitmekte çok tehlikeler vardır.

(40.beyit). Günlünde toz, keder olmasın dersin toprakla, çamurla el yıkamaktan el yu. Eli yüz üzerine koymak, gıdık altında tutmak iyi değildir. Tıraş edilen kalem artıklarını, ayak altında bırakmaktan sakın, elem verir. Fare artığı zehirdir; koyun ve deve arasından geçme. Gece uyanık ol, seher vaktine kadar **Kur'an** oku, Mezar taşlarını okumaktan hazer kıl. Çok cimâ (cinsî münasebet), çok koku ve çok ekşi yemek şüphesiz insanı çabuk ihtiyarlatır. Burnu çok karıştırmak sıkıntı verir; her çöpü kürdan olarak kullanmak zararlıdır.

Can kulağını tutarsan hepsi budur, sana hükmünün sebebini açıklayayım. Şeriat sahibi bunları çirkin görür, mizaç bunlardan hoşlanmaz. Mümkün olduğunca (bu söylenenlerden) ictinab eyle, sakın, söz bu kadardır, doğrusunu en iyi Allah bilir.

Görüleceği üzere daha çok yapılmaması şeklinde ifade ve tercih edilen buradaki öğütlerin bir kısmı dîni veya hadis-i şerif kaynaklı, iyi ahlâkla, evlerde örümceğin yaşamasına imkân verilmemesi, tırnakla dışın karıştırılmaması gibi hem hadisle hem de sağlıkla ilgilidir. Geceleyin aynaya bakılması, koyun ve deve arasından gecilmemesi gibi bazı öğütler de gelenek, inanç ve telakkîlerle alâkalıdır. Bilhassa bir kısım sağlık ve büyüğe tevazu gibi ahlâkla ilgili pek çok öğütler, bugün için de geçerli sayılabilir.

Hamdullah Çelebi'nin, "*fâilâtün fâilâtün fâilâtün*" vezninde, didaktik (ta'limî, öğretici) mahiyettekinasihatnamenev'inden mesnevîsi, dili sade ve hemen her beyiti, veciz bir şekilde birkaç öğüdü ihtiva eden özlü bir eser olmakla nev'inin başarılı bir örneğidir denebilir. Buradaki tavsiyeler, doğrudan şairimize ait olmaktan çok, bir kısmı dîni menşeli ve bir kısmı da ortak kültür ve telakkîleri yansıtmaktadır. Bu itibarla Hamdî'nin bu mesnevîsi gibi devrinin maddî ve manevî kültürünü aksettiren eserlerin, bu cihetten de ayrı bir ehemmiyetleri olması icab eder.

Hamdî'nin bu eserinin karşılaştığımız nüshalarının hiçbiri itima'da şayân değildir. Bu bakımdan Erzurum nüshası hariç, diğer beş nüshadan faydalanarak bizce en uygun olan metni tesbit etmiş bulunuyoruz.

Pend-nâme-iHamdî

Her işe kıl Besmele'yle ibtidâ⁵⁶
Zikrün olsun dâimâ hamd-i Hudâ

Tâhir ol dâyim salâhı pişe kıl
Hem azâb-ı dâhî endîşe kıl

Kâhıl olma kıl namâza ihtimam
Tur otur ehl-i salât ile müdam⁵⁷

İster isen artura kadrün Hudâ
Rûzu şeb eyle tazarru' kıl duâ

Kim ki kâr u pîşesin isyân ider
Şüphesiz ol rızkını noksân ider

Ni'mete şükr ü belâya sabr kıl
Kim bulur andan cilâ mir'ât-ı dil

Şükr kayd-ı ni'met-i mevcûddür
Sabr sayd-ı ni'met-i maksûddür⁵⁸

Kimseye kılma sitem itme cefâ
Dost kılmaz merdüm-âzârı Hudâ

Şâdi-i dünyâya mesrûolma hîç⁵⁹
İltifât-ı şâha mağrûolma hîç⁶⁰

Ömrün olsun dir isen gâyet uzun

10

56 İşe: İşi F(Fatih),M(Mihrişah).

57 Salât: Salâh F,M.

58 Bu beyit, M ve Mi (Milli Ktp.) nüshalarında mevcut değildir.

59 Mesrur: Mağrur E,M.

60 Mağrur: mesrur F,M.

Eyle in'âm u atâ hadden füzun

Şem'-veş halka dilün itme dirâz⁶¹
Rûzjibi eyleme işâ-yı râz

Ni'metine kimsenün itme hased⁶²
Kadir isen kıl hased bâbını sed

Kimseyi zemm eyleyüp kadh eyleme
Kendüni hem illere medh eyleme⁶³

Geç geçenden ibni vakt ol gözle hâl
Hem yime ferdâ gamın ferdâya sal

Kim dürür gâyetle kem dîrsen eğer
Kendi aybın kor ilün aybın arar⁶⁴

Virdüğünü alma mânend-i bihâr
Yime kay kılduğunu zembûvâr⁶⁵

Çok mizah itme ki ol hiffet virür⁶⁶
Bakma hem nâ-mahreme gaffet virür⁶⁷

İtme iki zen arasından güzer
Kılma hem asılmışa asla nazar

Zenler ile kim ki çok sohbet kılır
Şâh ise kendüyi bi-hürmet kılır

La'n u ta'n u kizb ü bühtân eyleme
Kimsenün kalbini vîrân eyleme

20

Hem koma beytünde beyt-i ankebut
Nâkıs olur ol ziyâd oldukça kut

61 Halka dilün itme: İtme dilün halka F.

62 İtme: Kılma F.

63 F.nüşasında bu beyit, bir beyit öncedir.

64 bu beyit M.nüşasında bulunmamaktadır.

65 Yime kay kılduğunu: Yimegil kay kılduğun Mî.

66 Mizah:ferah F.

67 Hem: her F.

Atanı vü ananı cân-ı peder
Adlu adıyla çağurma kıl hazer⁶⁸

Rîze-i nânı bırakma zîri pâ
Düşeni alup yisen virür ginâ

Senden a'lânun önine geçme hem⁶⁹
Eyle ednâya tevâz + u' kıl kerem⁷⁰

Başun altına koma şalvarunı
Otururken sarma hem destârunı

Dişün ile kesme hergiz rîşüni
Tırnağunla oynama hem dişünü⁷¹

Ayağ üzre gel sakın ton geymeden
Kıl hazer üstünde câmen dikmeden

Post-ı sıf ü hem piyâzi kıl kerem
Ayağ altına bırakma yakma hem

Âsitin ü dâmene kim yüz siler
İki yaka ıssı olmaz ol gider

Nân-ı serd ü gêt ü helvâ-yı ter
Arturur hıfzı vü zihni tiz ider

30

Bir azze sordılar nisyândan
Didi kim kaçmak gerek isyândan

İştirâkin görme câyiz şânenüğ
Şânesine urma el bğânenün⁷²

Gayr ile misvakde yokdur iştirâk
Kim işâretdür ana lafz-ı sūwâk

68 Adlu adıyla: adlarıyla hem M.

69 Önine geçme: Önce gitme M.

70 ednâya: âdâb u F.M.

71 Oynama hem: Kurcalama M.

72 C(Cebeçi), F.nüşhasında bu beyit, müteakıp iki beyitten sonra gelmekte-

dir.

Püf diyüp hergiz söyündürme çerâğ
Şem' dâından olur muhtel dimâğ

Ev süpürme hç gice çekme emek
Hem cünüble gam virür yimek yimek

Pes hatâdur gice mir'âta nazar
Yalnız bir evde yatma kıl hazer

Müs-i killet dürür nevm-i kesîr
Gice uryan yatmağ eyler hem fakîr⁷³

Ay u gün tutılsa hem kılma nazar
Ol nazardur gözlere ayn-ı zarar⁷⁴

Âkıl isen eyleme tenhâ sefer
Yalnız gitmekde vardur çok hatar⁷⁵

Olmasun dîrsen zamründe gubâr⁷⁶
Hak ü gille el yumakdan el yu var

40

El yüz üstine komak mezmîndur
Gabgabı altına tutmak şûndur⁷⁷

İhtirâz eyle koma virür elem
Ayağ altına tırâşât-ı kalem

Mûğn artuğı durur âlemde sem
Mişü uştur arasından geçme hem

Gice bûâr ol tilâvet kıl seher
Okıma seng-i mezârı kıl hazer

Çok cimâ' u itr u hem ekşi yimek
Pîriderler âdemi bîreyb ü şek

73 Gice: Bil ki F.,M.

74 Ayn-ı : virür M.

75 Vardur çok: Var nice M.,Hatar:zarar Mi.

76 Tutmak:Konak F.

77 Burnuna: yüzüne F.,M.Burnuna yapışma çok: çok yapışma burnuna Mi.

Burnuna yapışma çor virür melâl⁷⁸
Hem haleldür her çöpi itme hilâl

Mâ-hasal budur tutarsan güş -ı çan
İdeyin hükmün medârını beyân⁷⁹

Ehl-i şer' anı ki müstakbîh görür
Tab' kim ol nesneden nefret kılur⁸⁰

Mümkün olduğınca eyle ictinâb⁸¹
Söz budur vallâhu a'lem bi's-savâb

Netice olarak, bilhassa Fâtih ve Fetihle ilgili rolü dolayısıyla meşhur ve âlim, şair, mürebbî vesûfî bir zat olan Akşemseddin'in, şiirlerinde Hamdî mahlasını kullanan en küçük ve en ünlü oğlu Muhammed Hamdullah Çelebi, kültür ve edebiyat tarihimiz açısından ihmal edilmemesi gereken isimlerden birisidir diyebiliriz. Akşemseddin'in yedi oğlundan birincisi Sadullah Çelebi, babasının sadece zâhiri ilim yönünü, Hamdî ise babasının bütün hasusiyetlerini tevârüs etmiş görünmekle, İbrahim Tennûri'den hilafet almış olmakla beraber babası gibi bir şeyh, bir mürşid şöhretinden ziyade şair yönüyle tanınmıştır.

XV. asır, klâsik Türk edebiyatının kemâlini bulmaya, klâsizminin kurulmaya başlandığı bir devredir. Bu yüzyılın ikinci yarısında yaşayan Hamdî, devrinin gerekli ilimlerinin tahsili yanında, babasının çevresinde, Bursa'da, İstanbul'da, Kayseri'de herhalde bazı edebî mahfillerle temasiyle edebî kültürünü de geliştirmiş olmalıdır. Bir ri-yayet şeklinde de olsa Mevlânâ Câmî ile mektuplaşması ve görüşmesi, bu alâkayı gösterdiği gibi Molla Câmî tesirini de izah edebilir.

Nasîbi olmayan şevk-i ezelden
Kaçan hazz eyleye şi'r ü gazelden⁸²
Hamdidehân-ı yâr gibi şâirün sözi
İçi vü taşı pür güher ü muhtasar gerek⁸³

78 Bu beyit C.ve R(râşid) nüshasında mevcut değildir.

79 Bu beyit de M.nüshasında bulunmamaktadır.

80 İctinab: İhtisab M.

81 ictinâb: İhtisab M.

82 "Divân-ı Hamdî", Süleymaniye Ktp. Esad Ef. bl.nr.2626,yk.27^b.

83 "Divân-ı Hamdî", a.y.22^a.

beyitleriyle şiir zevkinin ezelden, İlâhî bir nasip ve zevk olduğunu, şiirin inci gibi değerli, özlü ve kısa olması gerektiğini belirten Hamdî'nin şairliği ise daha çok uzun şiirleri, yani mesnevîleri yönünden dikkat çekmiştir. Gazelleri veya dîvânı ile pek tanındığı, daha doğrusu Ahmed Paşa, Necâtî gibi bir kasîde ve gazel şairi olduğu söylenemez. Onun asıl ehemmiyeti, **Mevlid**, **Yusuf u Zeliha**, **Leylâ ve Mecnun**, **Tuhfetü'l-Uşşâk ve Kıyâfet-nâme**'si ile bilhassa Türk-Osmanlı sahasında ilk veya bütün Türklük âleminde bilindiği kadariyle Ali Şîr Nevâî (844-907/1441-1501) ile çağdaş olarak hamse sahibi olmasındadır denebilir. Penç-genc (hamse, beş hazine)ini teşkil eden eserlerden en tanınmış ve tesirini devam ettiren de **Yusuf ve Züleyha** mesnevîsidir. Mübalâğasız bu mesnevî, devrine kadar yazılmış benzerlerinin en başarılı ve güzel olanıdır.

Asrına göre dili sade, Türkçeye hâkim ve bilhassa tahkiyevî üslûpta aruzda başarılı diyebileceğimiz Hamdî'nin şiirlerinde, her zaman için didaktik ve kuru bir ifade hâkim değildir. **Kıyâfet-nâme** ve **Pend-nâme** dışındaki eserleri, edebî mahiyetleri yönünden de başarılıdır. Bir gazelinde:

**Hamdîcihanda kalbünü ol dilrübâya vir
Kim hüsnî zâil olmaz anun inkılâb ile**

(Hamdî, cihanda kalbini öyle bir güzele ver ki zaman geçmekle onun güzelliği geçmesin) diyen ve muhiti, yaşadığı hayat itibariyle bir Tekke şairi olması beklenebilecek olan Hamdî, tasavvufî hususiyetleriyle beraber daha çok bir dîvan şairi olarak telakkî edilmiştir.

Şiirlerini patîşaha, devlet adamlarına takdim etmemiş olması, onlara diğer bazı dîvan şairleri gibi kasideler yazmamış görünmesi yer yer ileri sürüldüğü gibi devlet ricâlinden gerekli alâkayı görmediği şeklinde söylenebilirse de bunu, onun:

**Hamdîanun ki genc-i huzur oldı meskeni
Nider zamâne şehlerinün genc ü bahtını**⁸⁴

Veya:

**Hamdîcihanda ehl-i basîet olanlara
Sahib-saray bir görünür ehl-i kabr ile**⁸⁵

beyitlerinde hissedilebi⁸⁶ rviş, mürşid ve münzevî şahsiyetine bağlamak dahi mümkündür.

⁸⁴ "Dîvân-ı Hamdî, a.y.yk.35.

⁸⁵ "A.g.e."